
PLAMENI POZDRAVI

Reprezentativni portret detinjstva
u socijalističkoj Jugoslaviji

ANA ADAMOVIĆ

Plameni pozdravi, Šestokanalna video instalacija

(363 fotografije i tekstovi iz fotografskih albuma poslatih Titu od 1945. do 1980. godine iz arhiva *Muzeja istorije Jugoslavije*)

Ana Adamović
PLAMENI POZDRAVI
13-17

Dubravka Ugrešić i Ana Adamović
RAZGOVOR
27-34

Olga Manojlović Pintar
ŠEST TEZA O ODRASTANJU
U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI
53-62

Radina Vučetić
PAJA PATAK S PIONIRSKOM MARAMOM
(Socijalističko detinjstvo na američki način)
81-91

Igor Duda
DOSTA VELIKI DA NE BUDU MALI
109-111

Nenad Veličković
ALBUMI, KROKI
125-129

Škart
pesme iz zbirke
ŠTA PITAŠ
KAD NIKO NE PITA?
141-145

Martin Pogačar
KRAJ DETINJSTVA:
šta se dogodilo sa utopijom socijalističkog detinjstva
i šta u tom pogledu može učiniti nostalgija?
157-164

Ana Hofman
RASPEVANO SOCIJALISTIČKO DETE?
175-178

Ildiko Erdei
HOR
181-185

Saša Karalić
KVADRAT
189-190

Irena Lagator Pejović
SLOBODA SIGURNOST NAPREDAK
193-194

Mladen Miljanović
LAKOĆA SEĆANJA I TEŽINA ISKUSTVA
197

Škart
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
201

**Milica Pekić, Branislav Dimitrijević
i Stevan Vuković**
TRANSKRIPIT RAZGOVORA
održanog 9. aprila 2015. godine
u okviru izložbe *Plameni pozdravi*
u Muzeju istorije Jugoslavije
205-212

Dejan Kaludjerović i Ana Adamović
RAZGOVOR
215-218

Renata Poljak i Ana Adamović
RAZGOVOR
221-225

Dušica Dražić i Ana Adamović
RAZGOVOR
227-230

Maja Pelević i Vuk Pelević
CRVENA ZVEZDA OPKOLJENA ZLATOM
237-243

Hronologija socijalističke Jugoslavije
244-247

Biografije autora
249-253

ŠEST TEZA O ODRASTANJU U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Veoma je delikatna pozicija u kojoj istoričar postaje objekat svoga istraživanja. Govoriti o pionirima stavlja me upravo u ulogu osobe koja pokušava da uspostavi distancu prema predmetu svoje analize, koju u isto vreme nevoljno, ali snažno obuzimaju veoma jake emocije. Objasnjavati proces socijalizacije deteta, govoriti o pionirima i pionirkama i njihovom položaju i značaju u socijalističkoj Jugoslaviji, za mene je upravo takvo iskustvo. Vraća me u sada već davne dane decembra 1973. godine, kada sam sa mojim drugaricama i drugarima položila Pionirsku zakletvu koju i danas pamtim:

»Danas kada postajem pionir dajem svečano obećanje da ću marljivo učiti i raditi, poštovati roditelje i starije i biti veran i iskren drug, koji drži datu reč. Da ću slediti put najboljih pionira, ceniti slavno delo partizana i napredne ljude sveta koji žele slobodu i mir. Da ću voleti svoju domovinu, njene bratske narode sve, i graditi novi život, pun radosti i sreće.«

Ovaj tekst je četvrta zvanična formulacija Pionirske zakletve. Prvi Svečani zavet pionira izgovaran neposredno po završetku rata 1946. godine je bio nešto koncizniji: »Zavetujem se pred pionirskom zastavom i pred svojim drugovima pionirima da ću učiti i živeti kao veran sin svoje domovine – Federativne narodne republike Jugoslavije. Zavetujem se da ću čuvati bratstvo i jedinstvo naših naroda i slobodu naše otadžbine stečene krvlju najboljih sinova. Za domovinu s Titom Napred!«

1. U godinama neposredno po završetku Drugog svetskog rata i socijalističke revolucije, motiv učešća najmlađih u NOB-u je bio sveprisutan u javnom prostoru. U govorima najviših partijskih i državnih rukovodilaca on je posebno istican, a Josip Broz Tito ga je opisao na sledeći način: »Kada idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, (...) onda je to njihova dužnost prema svojoj domovini (...) ali kada bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od 12, 14, 15, 16 godina idu u

borbu, znajući da će u njoj poginuti – onda je to više nego dug prema domovini, onda je to nadčovječanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe, iako još nisu upravo ni stupili u život – da bi buduća pokolenja bila srećna.«¹ Koračnica *Pionirska*, koja je bila namenjena izvođenju najmlađih pionira odslikavala je identičan sentiment kroz stihove: »Mi smo mali pioniri, partizani smo i mi/ da nam dođu lepši dani borimo se svi«.

Neposredno po završetku rata, učešće dece u partizanskim jedinicama našlo je odjek u pravnoj regulativi. Naime, 18. aprila 1945. godine je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije donelo akt po kome je biračko pravo priznato svim aktivnim borcima, bez obzira na njihovu starost, što je značilo da su u biračke spiskove uneta i lica – aktivni borci ispod 18 godina starosti. Ona su bila upisana u biračke spiskove vojnih jedinica, ali im je raspisom Povereništva Unutrašnjih poslova od 26. decembra 1944. godine, biračko pravo zadržano i po otpuštanju iz vojske.² Ministarstvo za Konstituantu je bilo saglasno sa ovim mišljenjem i odobrilo unošenje maloletnih lica koja su bili učesnici rata u spiskove birača.

Deca su u isto vreme istaknuta kao najvažnija briga nove države. Deca bez roditeljske zaštite, socijalno ugrožena i deca palih boraca su na simboličnoj ravni označavana kao najvažniji članovi društva, a briga o njima je postavljena kao prioritet u funkcionisanju države. Završetkom rata država se suočila sa brojem od, kako je u jednom izveštaju zvanično saopšteno, 1.388.456 socijalno ugrožene dece i čak 103.165 dece palih boraca, o kojima je brigu preuzelo Ministarstvo socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije.³

Država se obavezala da će decu palih boraca dvaputa godišnje obući i da će im plaćati školarinu i školski pribor, kao i da će isplaćivati novčanu pomoć od 300-500 dinara po detetu.⁴ Vremenom je pri Centralnom odboru SUBNORA uspostavljen i Fond za školovanje dece palih boraca, kome je od 1957. godine Savezno izvršno veće dodeljivalo dopunska sredstva.⁵ Njihova pozicija je bez sumnje bila od izuzetnog značaja, ali nije odudarala od opštih pravila koja su postepeno uspostavljena.

Zbog problema oko organizacije domova, u prvim danima po oslobođenju zemlje, podstican je smeštaj dece po porodicama, a Ministarstvo socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije je 16. oktobra 1945. na osnovu izveštaja zemaljskih ministarstava socijalne politike propisalo da se »kolonizacija dece po porodicama (mora postojati kontrolno osoblje) ima sprovesti do zime«. Određena su mesta i porodice koje su bile u stanju da prihvate ugroženu decu, pri čemu je kao posebno isticano da se mora voditi računa o vaspitavanju dece u duhu

Narodnooslobodilačke borbe. Ogroman broj nezbrinute dece, njihova neuhrañjenost i nežno zdravlje uslovlili su organizaciju sistema domova, ali i niza dečijih letovališta i oporavilišta. Vremenom je ovaj vid brige unapređivan, o čemu su svedočili i brojni priručnici koji su instruirali vaspitače za rad sa decom. Iako su se uglavnom bavili praktičnim pitanjima borbe sa komarcima, organizacije izleta i slično, nikada nisu zanemarivali ni sugestije o potrebi čitanja Dedijerovog, Dudićevog i Nazorovog Dnevnika deci u trenucima odmora.

2. Rad sa pionirima je postao jedan od prioriteta nove socijalističke zajednice. Kroz brojne svečanosti i proslave, etablirani su patriotski praznici, čije je proslavljanje najredovnije sprovedeno među mlađim generacijama jer, kako je isticano, »ostavljaju svoj pečat na razvoj ličnosti pionira.«⁶ Interesanto je da su tri proslavljena praznika u školama pripadala datumima iz istorije međunarodnog radničkog pokreta: 8. mart – *Dan žena*, 1. maj – *Dan rada*, 9. Maj – *Dan pobede*, dok su ostali imali opštejugoslovenski, ili lokalni karakter (proslava dana škole, ili pionirskog odreda, dana oslobođenja mesta...). Manifestacije su uključivale aktivnu upotrebu simbola, kad god je to bilo moguće. Simboli su pionire isticali kao prepoznatljive članove kolektiva – od marame, kape-titovke, do plavo-bele uniforme. Posebna obeležja mogli su imati i mali recitatori, članovi horova, izviđači, gorani, ali je upravo pionirska uniforma isticana kao ključna u procesu spajanja dece različitih interesovanja i sposobnosti.

Nova ideologija je decu uključivala kao ravnopravne članove zajednice ističući njihovo učešće u oružanim akcijama kao najsvetliji primer junaštva. U isto vreme je potenciranje primera bezosećajnih pogubljenja dece u obaveznoj lektiri koja je obilovala surovim pričama, herojskom narativu pridavalo martirske komponente. Prikazujući partizanske jedinice kao sigurnu kuću za brojnu decu koja su ostala bez roditelja, potenciran je sveobuhvatni karakter antifašističkog pokreta kao gotovo porodičnog okruženja u kome je svako imao ravnopravnu ulogu:

Na Kozari djete puže,
Pa mi kaže: - Zdravo družel!
Zdravo, družel partizane,
Ima li žive moje mame?
Nema, nema, drago djete,
Zaklaše je Švabe klete.(...)
Ti ne tuguj, drago djete,
Sad si briga naše čete.
Odsad će se tvoja mati
Naša prva četa zvati.⁷

3. Centralna figura u nizu simbola koji su komunicirali sa mladim generacijama, bio je bez sumnje Josip Broz Tito koji je predstavljan kao paradigma celokupne zajednice i njenih stremljenja.⁸ Njegove biste su najčešće postavljane, uz poprsja i portrete Narodnih heroja i istorijskih ličnosti čija su imena škole nosile, u centralnim aulama škola i na istaknutim mestima u brojnim dečijim ustanovama. Upoznavanje sa Titovim životom je predstavljalo najjasniji način usmeravanja mladih generacija sa željenim modelom ponašanja. Približavanje Titovog lika je snaženo posetama njegovom rodnom kraju i pričama za decu koje su pružale mogućnost lične identifikacije. Prema programu ekskurzija iz Srbije u Kumrovec prvog dana se spavalo u Vinkovcima, gde su se pioniri upoznavali sa decom sa kojom su se već duže dopisivali. Drugi dan su provodili u Zagrebu, gde su upoznavali mesta značajna za razvoj revolucionarnog pokreta i vezana za život Josipa Broza Tita. Trećeg dana su odlazili na vrh Sljemena i spavali u Gornjoj Bistri. Četvrti dan je bio predviđen za kratko fiskulturno druženje, dok su petog dana odlazili peške do Bistričkih Toplica i lipe Matije Gupca. Šestog dana je bila predviđena šetnja do zamka Trakošćan i najzad sedmog dana dolazak u Kumrovec, sa obaveznom izletom do reke Sutle. Pisanje čestitike Josipu Brozu Titu je predstavljano kao jedan od najlepših momenata putovanja.⁹

Potenciranje Titovog skromnog socijalnog porekla bio je okvir brojnih priča koje su bile deo obavezne školske literature. Priče iz Titovog detinjstva su ga prikazivale kao inicijatora, organizatora i snalažljivog dečaka, čime je neminovno postajao heroj novih generacija. Knjiga *360 priča o drugu Titu*, na primer, bila je neka vrsta *Priča hiljadu i jedne noći* – namenjena za čitanje deci pred spavanje. Njegov lik okružen decom se smešio sa prvih strana bukvara i udžbenika familijarizujući se sa pionirima i dobijajući atribute oca.¹⁰

Lice tvrdo šapa lavlja,
Ali na dnu grudi skrito,
Srce ima kao otac,
Drug nam Tito, Tito, Tito.¹¹

Sledila ga je plejada heroja rata i revolucije, čije je junaštvo predstavljalo uzor novim generacijama. Ličnosti koje su predstavljene deci u formi ideala bili su »Lola Ribar, Vukica Mitrović, Sava Kovačević, Marija Bursać, Sirogojno i drugi«. ¹² Pedagozi su posebno isticali potrebu popularizacije herojskih dela pionira u toku rata, kako bi se kod dece izgrađivao željeni model ponašanja: »Potrebno je da ovi likovi postanu bliski, dragi, da prožive sa njima te tragične doživljaje, da osele lepotu i težinu njihovog dela i žrtve.«¹³

Izdvojeni kao Narodni heroji, oni su veličali martirstvo za zajednicu kao ključni element kojim su propagirane ratničke tradicije, ali i preduslov života u miru. Za sve uzraste je postojao adekvatan medijator – od formi slikovnica, preko prigodnih priča i stripova, do avanturističkih partizanskih romana i filmova.¹⁴ I virtuelni, izmišljeni likovi i strip junaci, poput najpoznatijih Mirka i Slavka, herojstvo su činili stalno prisutnim u svakodnevicu najmlađih generacija.¹⁵

4. Deca su postajala članovi pionirskih i omladinskih organizacija na mitskim mestima rata i revolucije, kao što je bio grob Save Kovačevića na Tjentištu, čime je direktno povezivana revolucija sa njihovim životom u miru. Pri tome je čin primanja u *Savez pionira Jugoslavije*, ili u *Savez socijalističke omladine Jugoslavije*, kao oblik posvećenja najmlađih i njihovog ravnopravnog uključivanja u zajednicu, nosio snagu obreda inicijacije:

»Tog trenutka naša društvena zajednica, svi mi odrasli, iskazujemo sedmogodišnjem djetetu da ga smatramo zvaničnim članom našeg općedruštvenog kolektiva. Tim činom odrasli simbolički uvađaju dijete u društveni život; uvode ga kroz njegovu dječju organizaciju, na specifičan način u područje prava i obaveza, u područje samoupravljanja, u područje kolektivnog rada i života, u kojem opći uspjeh zavisi od aktivnosti i sposobnosti svakog pojedinca,....u kojem svaki pojedinac može naći i dobiti elemente koji ga u okviru naše društvene zajednice čine sretnim i zadovoljnim.«¹⁶

Iz perspektive deteta bio je to dan koji se pamti. *Pionirska zakletva* je dugo ostajala u sećanju. Šta više, jedinstvo pionira, omladinaca i ratnika revolucije je naglašavano i održavano redovnim učešćem svih generacija pionira u svečanostima inicijacije, ne samo kao direktnih subjekata, već i kao redovnih posmatrača.

5. Mesta svečanih okupljanja i polaganja zakletvi najčešće su bili spomenici i spomen – parkovi. Ne čudi što je već u prvim godinama po završetku rata, odlučeno da se između ostalih podigne i spomenik pionirima borcima, kao *hommage* njihovom učešću u borbi. Iako se od ovako formulisane ideje ubrzo odustalo, u Krupnju je 1955. godine postavljen *Spomenik partizanskom kuriru* Stevana Bodnarova. Termini *kurira* i *bombaša* su postali gotovo sinonimi za pionirsko učešće u ratu, pa i ne čudi što su dva najznačajnija spomenika deci partizanima podignuti upravo bezimenom kuriru, i nešto kasnije opšte poznatom i slavljenom bombašu Bošku Buhi.

Podizanje spomenika Bošku Buhi na mestu njegove pogibije u blizini sela Jabuka kod Prijepolja na granici Srbije i Crne Gore prenosilo je novi identitet zajednice najmlađim generacijama.¹⁷ Iako priznati junak još za života i jedan od najistaknutijih heroja rata tokom pedesetih i šezdesetih godina, Boško Buha je snažno izdvojen podizanjem spomen-parka na Jabuci i organizacijom redovnih godišnjih *Susreta pionira* od 1975 godine.¹⁸ Njegov novi spomenik tada je urađen na osnovu javnog konkursa za idejno rešenje, na kome su učestvovali učenici osnovnih škola. Ideja jedne učenice iz Gornjeg Milanovca da spomenik treba da predstavi mladog bombaša kako stoji na otvorenom bukvaru i drži pušku i jabuku, objedinila je potrebu popularisanja škole i očuvanja revolucionarnog duha mladih generacija. Ratnički elan i borbenost do smrti su bili elementi heroja koji su potencirani kod dece. Dečija pesma je taj trenutak opisala na sledeći način:

Bombom je Švabi razneo telo
Kad ovaj jurnu na njihov stroj;
Al tane drugog probi mu čelo
Herojski pade za narod svoj.
Na bedemu časti je gordo stao
Veran drug.
Herojski život za nas je dao,
Rođenoj zemlji najveći drug
Lik Boška Buhe živi u nama,
Njegov je podvig naš radni zov;
S pesmom o njemu, likom u duhu,
Hrlimo smelo u život nov.

Spomen-kompleks posvećen Bošku Buhi je predstavljao reorganizovano brigadirsko naselje, sazidano u vreme izgradnje pruge Beograd-Bar (1971–1975). U centru koji je izgrađen za 14.000 brigadira nastavljeno je sa održavanjem manifestacija, koje su preimenovane u *Susreti imenjaka na Jabuci*, okupljajući pionirske odrede koji su nosili ime Boška Buhe. Savet Saveza pionira Jugoslavije je 18. februara 1977. odlučio da manifestacija dobije opštejugoslovenski značaj. *Spomenik Boška Buhe* je okružilo osam bista pionira iz svih republika i pokrajina, a prvi međurepublički skup na Jabuci je nosio naziv *Bratstvo-jedinstvo, to blago naše, kao zenicu oka svog čuvaću i ja, pionir Titov, tako mi časnog imena mog*. Celokupan koncept organizacije spomenika i manifestacije je odražavao potrebu etabliranja socijalističkog patriotizma kroz obrazovanje i vaspitanje i pokušaj države da ideologiju slabe centralne vlasti, a jake socijalističke svesti etablira kao kolektivnu identifikaciju.

Kao i većina spomeničkih kompleksa građenih tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, i on je uključivao instituciju muzeja, pri čemu su izloženi eksponati predstavljali poklone koje su slali učenici osnovnih škola. Tako su se među izloženim predmetima našli: ručni radovi dece, ali i gramofonske ploče, udžbenici, knjige, slike i grafike. Na taj način, ovaj spomen-kompleks je predstavljao samo jedan od elemenata obnavljanja revolucionarnog sentimenta, ispoljenog između ostalog i kroz obnovljenu popularnost omladinskih radnih akcija, pohode pionira i omladinaca tragom partizanskih jedinica, pionirske igre, pionirske logore, organizacije izviđača, gorana i narodne tehnike, društveno-koristan rad, Velike školske časove u Kragujevcu, na Sutjesci, Petrovoj Gori, Kozari, Pohorju, Jasenovcu, Kumrovcu...

6. Prioriteti propagirani kroz sistem školovanja i odrastanja dece tokom sedamdesetih godina dvadesetog veka su hijerarhizovani po sledećem redosledu: na prvo mesto je istaknuta privrženost radničkoj klasi i njenoj revolucionarnoj misli, a sledila je privrženost ideji bratstva i jedinstva i nacionalne ravnopravnosti, internacionalizmu, razvijanju aktivnog stvaralačkog odnosa prema društvu i odnosima u njemu i razvijanju etičkih vrednosti koje stvara socijalistička revolucija.¹⁹ Spomen-kompleks posvećen Bošku Buhi funkcionisao je upravo na ovim principima. Pioniri i omladinci organizovani u odrede palili su logorske vatre i na pionirskim poselima uz kozaračko kolo razvijali bliskost. Kroz razgovore sa preživelim borcima u dečijoj imaginaciji su oživljavane epizode Drugog svetskog rata. Na Jabuci je pionirsko poselo organizovano po dolasku pionira nosilo naziv: *Pionirke, pioniri, nekad slavni partizani i kuriri* čime su kroz reči popularne pesme dodatno potencirane herojske tradicije u vaspitanju dece i omladine. Liberalizacija društva koja je karakterisala početak sedamdesetih godina podsticala je delove političke elite na pronalaženje novih oblika komunikacije sa najmlađim generacijama. U isto vreme ona je izazivala otpore i neslaganja. Pred uticajima pop i rok kulture koji su »našu mlada generaciju pokušali da zatruju malograđanskom ideologijom i drugim antisamoupravnim i antisocijalističkim uticajima, da se mladi odvoje od naše revolucije i njenih ideala«, konzervativne struje su potencirale dogmatsku reafirmaciji ratnih narativa kao mogućnost novog objedinjavanja zajednice.²⁰

1 Dragoslav Ognjanović, *Detinjstvo koje to nije bilo*, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije, Beograd 1974.

2 Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstvo za Konstituantu, AJ 3–1–1.

3 Videti: Arhiv Jugoslavije, Fond Antifašistički front žena Jugoslavije AJ:141–33–183; Divna Mirković Lebl, *O pionirskim drušinama*, Biblioteka za rad sa pionirima, Beograd 1957; *Letnji rad Saveza pionira*, Biblioteka pionirskog rukovodioca, NO-POK, Beograd 1946; Anka Milanović (ur.), *Ručni rad i fiskultura u pionirskoj organizaciji*, Glavni odbor Narodne omladine Srbije, Beograd 1946.; Sanja Petrović Todosijević, *Za bezimene : delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, 1947–1954.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2008.

4 Arhiv Jugoslavije, Fond Antifašistički front žena, pali borci AJ, 141–33–183.

5 Arhiv Jugoslavije, Fond Savezno izvršno veće – SIV, AJ, 130–17–317.

6 U školama su praznovani: 29. novembar kao Dan RepAublike, 22. decembar kao Dan Jugoslovenske narodne armije, 27. decembar kao Dan pionira, 8. mart kao Dan žena, 1. maj Međunarodni praznik rada, 25. maj kao Dan mladosti, 4. juli kao Dan ustanka, Dan oslobođenja (mesta), Dan škole, ili odreda. U savetima pionirskim rukovodiocima je preporučivano da se praznici ne proslavljaju na isti način. »Česta ponavljanja su dosadna naročito mladima« i isticano da »poseban čar unose organizacione pripreme: planiranja proslava«. Stoga je isticano da je veoma bitan i spoljni izgled učesnika na priredbama. Đaci su obično postajali pioniri na Dan pionira, ili Dan Republike, kada su svečanosti bile obeležene sećanjima na pionire kurire i bombaše iz vremena Narodnooslobodilačke borbe. Savetovano je čitanje knjiga: *Pioniri u borbi* i učenje pesama: *Mali heroji*, *Pioniri mi smo mali*, *Ko to ide ko to stupa*, *Pioniri maleni*, *Pionirska marama*. Veoma su precizno organizovani nastupi i pravila pri izvođenju priredbi: izgled svečane sale, horski nastup, izbor pesama, recitacija, odlomci iz dnevnika sa pohoda ili letovanja, muzičke tačke, ritmičke vežbe, izbor hora. Videti: Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958; Emil Paravina, *Kako da pripremimo svečano primanje u Savez pionira*, Priručnik upućen svim pionirskim odredima u SR Hrvatskoj, savjetima pionirskih odreda, školskim odborima i upravama škola i društvima »Naša djeca«.

7 Milivoj Rodić, *Narodne partizanske pjesme sa Kozare*, Prijedor 1989, 38–39.

8 Videti: Olivera Milosavljević, »Otac – genije – ljubimac, Kult vladara – najtrajnij obrazac«, *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. 4, Žene i deca*, Latin-ka Perović et al., Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2006, 188–292.

9 Videti: Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958.

10 *Knjiga o Titu*, France Bevka je bila uvrštena u obaveznu lektiru učenika osnovnih škola širom zemlje i imala najveći broj izdanja na svim jezicima, uključujući i Brajevo pismo. Pored nje, u lektiru su vremenom ušla i dela: Milivoj Matošec, *Dječak sa Sutle*, Zagreb 1986 (šesto izdanje), Mirosljub Jevtović, *Priče o Titu*, Beograd 1981, Zvonko Štaubringer, Miloje Popović, *Od Kumrovca do slobode, Priče o drugu Titu*, Gornji Milanovac 1982. Isti autori su priredili i *360 priča o drugu Titu*. Povodom Titovog 80. rođendana Pozorište Boško Buha i mnoga dečija pozorišta u Jugoslaviji su prikazivala predstavu *Priče o drugu Titu*, što je predstavljalo scensku adaptaciju čitave edicije. U Kumrovcu je 29. novembra 1974. godine Josip Broz Tito prisustvovao predstavi.

11 Vladimir Tomerlin, *Zapevajmo pioniri, pionirske, partizanske i narodne pjesme*, Zagreb 1956., 44.

12 Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958., 3.

13 *Ibid*, 4.

14 *Književna zadruga Drugari* iz Sarajeva je, na primer, u tri kola štampala slikovnice koje su prikazivale najvažnije epizode Narodnooslobodilačke borbe (Prvo kolo: Uzička republika, Bitka za ranjenike, Sutjeska, Desant na Drvar, Igmanski marš, Kozara, Drugo kolo: Bihaćka republika, Petrova gora, Sremski partizani, Pohorski bataljon, Bogomilski pohod, Partizanska mornarica, Treće kolo: Kragujevac, Partizanska avijacija, Grmeč planina, Sanička žetva, Slavonija, Jajce.) Ništa, međutim, nije moglo da se poredi sa popularnošću strip junaka Mirka i Slavka, koji su predstavljali prave strip heroje i svemoćne dečake – partizanske kurire. Edicija Dečije novine, Dečijih novina iz Gornjeg Milanovca, je u broju 23, koji je izašao 25. novembra 1958. godine, počela da objavljuje strip *Nikad robom*. Čitava edicija je veoma brzo postala prepoznatljiva upravo po likovima partizanskih kurira Mirka i Slavka. Crtač stripa i tvorac mnogobrojnih likova je bio Desimir Žižović Buin, a kasnije su mu se priključili i Žika Atanacković, Branko Plavšić, Nikola Mitrović Kakan... Od maja 1963, godine strip je počeo da izlazi samostalno – u početku jednom mesečno. Vremenom je njegov tiraž porastao na 200. 000 primeraka, a novi brojevi su izlazili jednom nedeljno. Edicija *Nikad robom* je obuhvatila sve delove SFRJ i njene istorije, ali su Mirko i Slavko bili njeni najprepoznatljiviji likovi, te je i čitava edicija od 4. aprila 1969 izlazila pod imenom *Nikad robom – Mirko i Slavko*. Sedamdesetih godina su kraće verzije izlazile u dečijem časopisu »Tik –tak«, koji su takođe izdavale Dečije novine, jer je strip kao šund dodatno oporezovan. Poslednji broj stripa je štampan 25. avgusta 1979. Zoran Janjetović, *Od »Internacionale« do komercijale, Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011.

15 Pored stripa koji su godinama izdavale Dečije novine iz Gornjeg Milanovca, 1973. godine su producirale i istoimeni film koji je režirao Vladimir Tori Janković.

16 Emil Paravina, *Kako da pripremimo svečano primanje u Savez pionira, Priručnik upućen svim pionirskim odredima u SR Hrvatskoj, savjetima pionirskih odreda, školskim odborima i upravama škola, i društvima »Naša djeca«, 4.*

17 Konkurs za idejno rešenje spomenika je objavljen u dečijoj štampi i na njega je stiglo oko 6.000 predloga. Prihvaćena je ideja pionirke Jadranke Berić iz Gornjeg Milanovca.

18 *Susreti imenjaka na Jabuci, Manifestacije pionira Jugoslavije, Savez za socijalističko vaspitanje i zaštitu dece SR Srbije, Beograd 1978.*

19 Rada Prelić, »Savez pionira u negovanju jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija«, *Patriotizam i revolucionarne tradicije, Zbornik radova sa savetovanja održanog u Beogradu 11 – 13. decembra 1975. godine na temu: Negovanje jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija u oblasti vaspitanja i obrazovanja, Udruženje publicista, Beograd 1976, 49–55.*

20 Kosta Nađ, »Patriotizam i njegove tradicije, *Patriotizam i revolucionarne tradicije«, Zbornik radova sa savetovanja održanog u Beogradu 11–13. decembra 1975, na temu Negovanje jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija u oblasti vaspitanja i obrazovanja, Udruženje publicista Beograd 1976, 7–12.*

DEJAN KALUDJEROVIĆ

Bez naziva (Obim kruga), 2015, 810 x 4 cm, grafitna olovka

VOLIŠ DECU, ZATO ŠTO SMO TVOJI PIONIRI.